

Ковпик Світлана,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української та світової літератур
Криворізький державний педагогічний університет

СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ, ГРОШОВИХ ОПЕРАЦІЙ У ТВОРАХ ЛІТЕРАТУРИ БАРОКО

У статті йдеться про те, яку функцію виконували гроші в епоху бароко. Авторка статті проаналізувала твори українських письменників епохи бароко та визначила сутність грошей, грошових операцій, ставлення до них авторів творів. Аспектний аналіз більшості творів указанного періоду показав, що у період з XVII по XVIII століття гроші для людини епохи бароко були знаком приземленості та нищоті. А от у творах письменників середини XVIII століття децю міняються погляди на гроші та операції пов'язані з ними. Особливо це дуже добро представлено у творах В. Григоровича-Барського, Г. Сковороди. Гостру потребу у грошах постійно відчували й паломники, адже для них гроші були засобом виживання під час мандрівок. У творах письменників XVIII століття все частіше з'являється образ ярмарку, купця, йдеться про здійснення різноманітних грошових операцій.

Ключові слова: гроші, бароко, купівля/продаж, економічні відносини, засіб виживання, накопичення, грошові операції.

Kovpik S. The essence and functions of money and money transactions in the works of Baroque literature.

The paper deals with the function of money in the Baroque period. It analyzes the works of Baroque Ukrainian writers and identifies the essence of money, money transactions, and the attitude of authors to them. Aspect analysis of the great deal of works dated by that period shows that during the 17th and 18th centuries for a Baroque person money used to be the sign of earthiness and connivance. However in the middle of the 18th century in the works the writers the image of money and related operations becomes different. This idea can be proved by the works of V. Hrygorovych-Bar'skyi and H. Skovoroda. The acute need for money was constantly felt by pilgrims, because for them money was the means of survival during their travels. In the works of the writers of the 18th century, the image of the fair, the merchant, is increasingly rising as well as the implementation of various monetary operations.

Key words: money, baroque, purchase / sale, economic relations, means of survival, accumulation, money transactions.

На перший погляд дуже складно уявити систему грошових відносин, котрі тільки почали формувалися в епоху Середньовіччя в українському суспільстві. Проте це складніше знайти ті твори

української літератури вказаної доби, які найкраще презентують сутність економічних відносин тогочасного українського суспільства та розкривають рівень економічної свідомості персонажів творів. Зазвичай, у творах епохи бароко провідними є мотиви згубної влади грошей, людської жадібності, осуд багатства, розкоші, марнотратства. І все ж, незважаючи на те, що барокова література була зорієнтована на високі духовні цінності тогочасного суспільства, тема грошей, їхніх функцій у тогочасному суспільстві побутувала у творах української літератури аналізованої доби.

Отже, **мета** статті полягає у тому, щоб шляхом аспектного аналізу визначити особливості художньої інтерпретації сутності, функцій грошей та грошових операцій у творах літератури бароко.

Чи не найбільше цій темі присвятив віршів український письменник XVII–XVIII ст. К. Зинов'єв. Аналіз збірки його творів «Вірші. Приповіді посполиті» дав можливість визначити деякі специфічні особливості економічних операцій та функції грошей у тогочасному суспільстві. К. Зинов'єв у деяких віршах порівнює гроші зі слиною. Тут автор використовує народні порівняння. Він також звертає увагу на поведінку тих людей, які ухиляються від податків («Об утекающих от долгов»). Автор стверджує, що ті, хто не повертає борги будуть жорстко покарані, бо вони чинять зло. А ось ті, кому винні боржники, то навпаки будуть трикратно нагороджені. Письменник боржникам пропонує віддавати борги худобою. Він різко критикує не тільки боржників, а й позичальників («О людях, що только век позичают»). Оскільки гроші для людини епохи бароко були знаком приземленості та ницості, ось тому поет так негативно презентував низку економічних операцій, котрі викликали у нього не тільки осуд, а й огиду.

Негативну оцінку грошам дав ще один поет епохи бароко Д. Братковський. Так, письменник засуджував тих, чоловіків, котрі обирають собі жінок з грошима («Про багату жінку»). Митець зневажає тих, хто переслідує цілі наживи та збагачення. Наприклад, у вірші «Один — багатий, на іншому — лати» письменник за багатими визначає можливість позичати, а за бідними — постійний брак грошей, а відтак у бідних існує нагальна необхідність брати в борг у багатих. І такий принцип організації життя та стосунків між багатими та бідними, на думку Д. Братковського, має замкнуте коло та свідчить про загальне зuboжіння суспільства.

У циклі «Із легенд у записах Петра Могили» (1629) є легенда «Утаєні гроші», в якій презентовано образ старця, котрий перед смертю приховав свої статки, а їх у нього було «тобол грошей». Ці гроші він

ховав під постіллю. Через свою скнарість він навіть перед смертю не зізнався архімандриту про свій капітал. Такий вчинок старця-скнари гнівно засудив архімандрит і наказав гроші кинути до ями, де вже спочивав небіжчик. Окрім цього, архімандрит наказав призупинити процес «погребового співу» чим викликав страх у решти присутніх на похованні. Тобто, гроші як капітал заради накопичення також діставали негативну оцінку у тогочасному суспільстві.

Отже, такого типу легенди виконували функцію поширення образу святості, котрий панував у XVII столітті. Функції легенд полягали у тому, щоб презентувати моральний зразок поведінки або ж моральний ідеал, котрий абсолютно не корелював з таким огидним явищем у тогочасному суспільстві, як накопичування грошей.

Лексема «гроші» та пов'язані з нею дії постійно згадуються у паломницькому творі В. Григоровича-Барського «Мандри...». Мандруючи різними країнами, автор-оповідач не міг обійтися без грошей, котрі йому доводилося здобувати шляхом прохання милостині. В. Григорович-Барський акцентував увагу читача на розмірі милостині у різних країнах, відзначивши щедрість угорців, сербів. А ось німці були дещо стриманими у розмірі милостині, що дало йому підстави зробити такий висновок: «... цей люд не надто милосердний» [1, с. 28].

Розповідаючи про австрійське містечко Маріяцель, В. Барський повідомляє, що там корчмарі відмовлялися брати угорські та польські гроші, а лише золоті червінці. Це свідчить про те, що в іноземному товарообігу перевага надавалася дороговартісним золотим монетам. Перед тим як перетнути кордон і відправитися до Італії, паломники здійснили обмін валют, отримавши венеціанські монети.

Перебуваючи у Венеції, автор-оповідач помітив, що там усе коштує дорого, а милостиню випросити просто неможливо: «У Венеції дуже важко прохарчуватися, надто ж убогому: за ту ціну, що в нашому краю можна жити три або ж чотири дні, тут і одного дня не проживеш» [1, с. 91]. Указана інформація свідчить про те, що прочанин дуже добре орієнтувався у рівні життя людей в різних країнах світу.

Мандруючи до Риму, паломники знову здійснили обмін валют у місті Феррару: «Тут ми поміняли венеціанські монети на папські з податком...» [1, с. 41]. У Болоньї довелося римські монети знову міняти на венеціанські. Тобто, на території Італії кожне місто мало свою валюту, а тому прочани під час довготривалої подорожі цією країною добре орієнтувалися у валютному індексі, котрий був індикатором економічного добробуту того чи того міста.

Із захопленням розповідає автор-оповідач про місто Ровіго, котре

нагадувало йому один великий ярмарок. У цьому місті постійно велася торгівля. На власні очі В. Григорович-Барський мав можливість спостерігати за тим, як і що люди продають та купують. Цікавим є той факт, що прочани, аби заробити гроші, продавали сушені ягоди, котрі їм давали на милостиню. Тобто, в умовах виживання паломникам доводилося займатися дрібною торгівлею.

Згадав В. Григорович-Барський і про те, що на горі Афон є місце під назвою Карія, де «... збудовано комори для купців, котрі приїздять сюди продавати всякі потрібні речі» [1, с. 138]. Автор наводить досить цікавий факт, котрий вказує на те, що не тільки купці продавали свій товар, а й ченці монастирів Святої Гори, які приносили різноманітні вироби зроблені власноруч: «... хрести, форми для проскури, ложки, чотки, парамони, підкапи, сандали, гарні ножі та всякі інші речі, зроблені своїми руками, з цього вони й живуть» [1, с. 138]. А тим ченцям, котрі не мають чого продати, то їм, повідомляє автор-оповідач, живеться дуже скромно. Отже, ченцям доводилося освоювати підприємницьку справу з метою заробітку грошей на прожиття у монастирі. Ченці не нехтували цією справою, адже зароблені гроші були для них лише засобом для життя.

Щодо Єгипту, то В. Григорович-Барський повідомляє про те, що тут можна дуже швидко розбагатіти оскільки є чимало срібла. Особливо добре можуть тут заробити ті майстри, котрі схильні до якогось ремесла. Усі ремісники платять митний та торговельний податок, що свідчить про їхню законослужняність.

Детально розповів письменник і про сутність такого виду податку, як гарач на Кіпрі: «Гарач — турецьке слово: це найголовніший і обов'язковий податок, встановлений турецькою владою для християн і гебреїв від самого початку завоювання. Його сплачують усі з дитячих літ і до смерті чи до глибокої старості» [1, с. 426]. Цей податок не платять жінки, і ті чоловіки, котрі зрікаються своєї віри. У такий спосіб турецька влада примушувала визнавати її. Ця форма примусу викликала у автора-оповідача сльози, оскільки йому довелося побачити чимало убогих, котрі відреклися своєї віри. Відзначив В. Григорович-Барський й те, що існує багато інших турецьких податків, котрі збираються без будь-яких свідоцтв і записів. Свідоцтво видається тільки тоді, коли людина сплатить податок. У таке свідоцтво записується її прикмети (портретна характеристика), ставиться печатка. Форму свідоцтва щороку міняють аби їх власник не міг користуватися ним декілька разів. Такий гарач на території Кіпру заплачив паломник В. Григорович-Барський.

Отже, автор детально описав досить сувору систему оподаткування, котра існувала у XVIII столітті на завойованих турками землях. Він не залишився байдужим до такої форми податків через те, що йому особисто довелося бути учасником цієї суворої системи оподаткування.

Мандруючи монастирями Афону, В. Григорович-Барський переконався, що й в цих місцях велике значення мають гроші. Так, розповідаючи про монастирський чин, він відмітив, що ті, хто хоче жити монастирським життям, не приймаючи постригу, то вони сплачують скейофілакові в загальну скарбницю сто або двісті левів і живуть тут усе життя. Розмір плати залежить від віку людини: *«З молоді людини беруть більше, тому що сподіваються, що їй судилося довге життя, а зі старого беруть менше; так само менше грошей беруть із самотньої людини...»* [1, с. 499]. У такий спосіб монастирі мали можливість заробити гроші для сплати податків.

Привертає увагу розповідь В. Григоровича-Барського про Святу Гору Афону ще й тим, що келії там купували усі ті, хто жив на відлюдді від монастиря. Отже, навіть келії були предметом купівлі *«... до кінця свого життя або на час послідовної зміни трьох осіб, тому що є такий звичай на Святій Горі»* [1, с. 482]. Спостерігаючи за життям у деяких монастирях Афону, оповідач відзначив недбалість монахів, котрі могли б мати непогані прибутки, від продажу цілющої води для багатих християн. Натомість вони обрали життя за рахунок милостині. Таким чином, паломник демонструє підприємницькі здібності, схильність до організації заробітку.

Отже, гроші паломникам у XVIII столітті були необхідні як засіб існування, адже їм потрібно було купувати їжу, одяг і просто переміщуватися з одного міста в інше. Автор-оповідач постійно вів мову про необхідність мати гроші під час подорожі. Прочанин виявився дуже уважним до способів збагачення у різних куточках світу, а також добре обізнаним у валютних операціях. В. Григорович-Барський не залишився байдужим до сплати різноманітних податків (індикт, гарач), а тому досить детально описав їх у своєму творі.

Л. Ушкалов в одному із своїх есе, котре увійшло до збірки *«Від бароко до постмодерну»* спробував дати відповідь на питання: *«Чим були гроші для Сковороди?»*. Учений відзначив цікавий факт: *«Утім, у своєму прагненні бідності, як і в усьому іншому, Сковорода йшов, сказати б, “царським шляхом”, тобто шляхом “золотої мірноти”. Сковородинська бідність аж ніяк не означала цілковитої відмови від життєвських благ»* [4, с. 169]. Більше того, у Г. Сковороди завжди були гроші й він про це не раз писав у листах до свого учня М. Ковалинського.

Так, у листі Г. Сковороди до свого учня від початку вересня 1762 року читаємо: *«Коли тобі тобі треба буде позичити деяку суму грошей, як це трапляється, не шукай собі інших кредиторів, окрім мене, якщо ти не думаєш, що в цій справі хто-небудь інший буде щодо тебе делікатнішим, ніж я. Я знаю, що ти надзвичайно соромливий, і вважаю за краще, щоб ти грішив у цей бік, а не в протилежний, однак іноді слід відкинути соромливість, звичайно, тільки в чесних справах, особливо тепер, коли цього вимагає необхідність. І безглуздя було б терпіти те, чого можна уникнути. Невже ти боїшся, що я вважаю тебе злидарем або таким, що походить з бідної родини, якщо ти прийдеш за позичкою? О, я не такий, я вже раніше восхваляв бідність. Я роблю послуги іншим, чому ж не робити їх тобі і твоїм»* [2, с. 1065].

А в наступному листі від жовтня 1762 року до згаданого вже М. Ковалинського він писав: *«Подібно до того, як купці вживають застережних заходів, щоб під виглядом хороших не купити поганих і зіпсованих товарів, так і нам треба найретельніше дбати про те, щоб обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя»* [2, с. 1069].

Г. Сковорода подав цікаву схему (в листі до М. Ковалинського від жовтня 1763 року) стосовно позики грошей: *«Тому прийми від мене одну схему судження, яку софісти називають $\alpha\upsilon\zeta\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\eta\nu$, тобто зростаючою. Ось вона: якщо хто-небудь взяв гроші в позичку, то інший не повинен за нього їх повертати. Я взяв у тебе гроші ще безбородим, а тепер, через п'ять років, я став іншим, а саме — з бородою. Отже. . . Якщо ти, можливо, скажеш, борода не міняє суті справи, то візьми судження в такому вигляді: будучи іудеєм, я взяв золото у позичку, отже, ставши християнином, я не повинен його повертати»* [2, с. 1159].

Л. Ушкалов підрахував, що слово «деньги» у творах письменника з'являється 16 разів. Помітив учений й те, що філософ згадував такі грошові одиниці та їхні номінали: гривні, драхми, імперіали, кошійки, рублі, червінці тощо. На думку Л. Ушкалова, *«... коло мотивів, у ході втілення яких Сковорода послуговується "грошовими" образами, доволі широке»* [5, с. 171]. У творах філософа чимало є сценок, де грошам належить особлива роль. Очевидним є те, що гроші у творах Г. Сковороди постають не тільки як щось негативне, огидне й низьке, а й втіленням позитивного, високого, наприклад, «Бог-драхма».

Як відомо, у «Пісні 10», котра знана як «Всякому городу...» Г. Сковорода згадує «Федьку куця», котрий «при аршинън все лжет». Згаданий ним образ куця постає у пісні в негативному

ключі. Погоджуємося з думкою Л. Ушкалова, що «*Образ купця, починаючи ще від стародавніх греків та римлян, постає в ролі однієї з найяскравіших репрезентацій марнотного способу життя, тобто відсутності в людини характерного для мудрого чоловіка душевного спокою*» [5, с. 215]. Слушно помітив науковець й те, що образ купця ніяк не вписувався у стратегію тогочасної християнської повчальної прози. Таку ж оцінку отримав цей образ й у трактаті Інокентія Гізеля «*Мир людини з Богом*».

Ще один письменник епохи бароко І. Некрашевич у діалозі «Ярмарок» спробував презентувати сутність процесу «купівлі/продажу» товару під час ярмарку. Ярмарки у XVIII столітті давали можливість організувати продаж товарів у межах певного регіону, котрий забезпечувався комерційними переговорами між продавцем і покупцем. У процесі таких переговорів кожен із учасників отримує певне задоволення, котре підживлює підприємницький інтерес. Учасники діалогу Хвилон і Хвесько одночасно виступають у ролі продавця і покупця. Так, Хвилон спочатку, як продавець, хвастає про те, що нарешті продав свою клячу, а потім вже як покупець повідомляє Хвеська про те, що купив за «*нови[ос]та кобилу*» [3, с. 240]. Хвесько змушений визнати те, що Хвилону щастить, бо він нічого не втратив у грошах, а головне не переплатив. Уся розмова Хвеська та Хвилона подається у гумористичному ключі, адже у ході їхніх комерційних переговорів у Хвилона виникає ідея купити у Хвеська сліпих волів. І навіть за цей неякісний товар між покупцем і продавцем йде торгівля. Отже, у діалозі «Ярмарок» І. Некрашевича торгівельно-економічні відносини починають інтерпретуватися з допомогою прийомів гумору та сатири.

Таким чином, аспекtnий аналіз творів української літератури XVII–XVIII століть з точки зору художньої інтерпретації функцій грошей та грошових операцій засвідчив те, що впродовж указанного періоду українські письменники так чи так торкалися теми грошей та їхньої функції в тогочасному суспільстві. Помічено, що у творах літератури бароко ставлення українських письменників до грошей було неоднозначне. Так, деякі письменники наголошували на згубній функції грошей для людини, засуджуючи тих, хто виявляв до них особливий потяг. У більшості творів літератури бароко акцентувалася увага на тому, що гроші виконують важливу функцію засобу існування людини в суспільстві, а тому способи їх зображення зводилися до констатації. Ще один спосіб художньої інтерпретації грошей у творах літератури бароко мав гумористично-сатиричне забарвлення.

Заявлена тема статті є актуальною та має перспективне продовження на матеріалі української літератури вже XIX століття, що сприятиме цілісному осмисленню проблеми економічного дискурсу в українській літературі.

Література

1. Барський В. Мандри й по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 р; за редакцією М. Москаленка / В. Барський. — Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. — 766 с.
2. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів; за редакцією професора Леоніда Ушкалова. — Харків — Едмонтон — Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських студій, 2011. — 1400 с.
3. Українська література XVII ст.: Синкрет. Писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика; упоряд. приміт. і вступ. Стаття В. І. Крекотня. — К.: Наукова думка, 1987. — 608 с.
4. Ушкалов Л. Від бароко до постмодерну: есеї / Леонід Ушкалов. — Київ: Грані-Т, 2011. — 552 с.
5. Ушкалов Л. В. Література і філософія: доба українського бароко / Л. В. Ушкалов. — Харків: Майдан, 2014. — 416 с.